

nyelvű fordítása még várat magára. A szerző a krónika részletes elemzését nyújtja, kidomborítva Szilveszter apát tevékenységét.

A kötet jól strukturált, tematizált, kiforrott tanulmányokat foglal magába. Az egység érzését még inkább hangsúlyozza a főcím és a tartalom közötti megfeleltetés, hiszen valóban a legújabb medievisztikai kutatások eredményeit tárják a szerkesztők az olvasók elé. A tanulmányok egyaránt összegző és kiindulópont jellegűek azáltal, hogy a szakirodalomban már meglévő kérdéseket járják körül, megnyugtató választ keresve ezekre, ugyanakkor új lehetőségeket is kínálnak a problémák megoldására. Nem utolsósorban erős historiográfiai elemzésük kiváló lehetőséget kínál egy-egy meghatározott kérdéskörben való tájékozódásra. A kötet előbb említett egységét a tanulmányok

igen eltérő terjedelme bontja meg, illetve a világos következtetések levonásának hiánya bizonyos esetekben. Egyes szerzők tisztán, közérthetően megfogalmazzák következtetéseiket tanulmányaik végén, míg mások elsiklanak előlött. Ennek hiánya adott esetben érthetatlenné teszi a tanulmány célját, illetve az olvasott információ értékét kisebbíti. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a szerző maga sem jutott újító jellegű következtetésre, ami csökkentené kutatásai jelentőségét. A kötetet minden olyan középkor iránt érdeklődő olvasónak ajánljuk, akit érdekelnek élbéli középkoraszaink kutatási témái és eredményei. A munka a fiatalabb generáció számára is igen hasznos lehet az igen bő forrásanyag és szakirodalom számbavétele révén.

Markaly Aranka

A MI 20. SZÁZADUNK

Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác (szerk.):

A mi 20. századunk

■ A kiegyezést követő dualista időszaknak, a Horthy vagy a Kádár János nevével fémjelezett korszakoknak a megítélését illetően napjaink történeti irodalmában igencsak ellentmondásos kép rajzolódik ki, és messze nem tapasztalható olyan mértékű konszenzuson alapuló történelemkép, amilyen az 1867-et megelőző korszakok többségét általában jellemzi. Kétségtelen, hogy ennek elsődleges oka a korszak közelségében keresendő, mindazonáltal a múlt századról kialakult ambivalens, de ezzel egyidejűleg gyakran egyoldalú kép korrekciójához az új szempontokat (is) figyelembe vevő, illetve más perspektívából elemző történeti monográfiák/szintézisek nagymértékben hozzájárulhatnak. Ez az alapkonceptió volt az, amelynek következtében *A mi 20. századunk* című kötet szerkesztői és szerzői a 20. század magyar politika-, gazdaság- és társadalomtörténetét nem korszakok, hanem tematikai tagolás szerint mutatják be, és pedig hosszú távú folyamatokat vizsgálva, vagyis átívelve az olykor majd

másfél évszázadot, máskor meg alig több mint hét évtizedet jelentő 20. századot.

A kiadvány tematikai tagolása lehetővé tette a szerkesztők számára, hogy az egyes témák áttekintésére korunk legavatottabb magyarországi szakértőit kérjék fel, így már a kötetben publikáló szaktekintélyek is garanciát nyújtanak a minőségi munkát illetően. A 20. századi magyar politikai rendszerekről Romsics Ignác értekezik,¹ míg a korszak külpolitikai törekvéseit Pritz Pál dolgozza fel.² Gyáni Gábor tanulmánya ugyanezt a korszakot társadalomtörténeti szempontból mutatja be,³ Tomka Béla pedig a 20. századi magyar gazdaságtörténetről, ezen belül a gazdasági növekedésről és a fogyasztás alakulásáról értekezik.⁴ Külön figyelmet érdemel, hogy annak ellenére – talán éppen azért, mert az említett tanulmányok igen keveset vagy egyáltalán semmit – nem beszélnek a világháborúkat követően diaszpórába szorult magyar kisebbségek történetéről,⁵ Szarka László tanulmányának közlésével – mely a kisebbségi lét egy

évszázadának áttekintésére vállalkozik – a kötetben a kisebbségi magyarság történetéről külön szó esik.⁶

A kötet egy szélesebb olvasóközönséget céloz meg, ennek ellenére a közölt írások (erősen szintetizáló jellegük mellett is) a legújabb kutatások eredményeit foglalják össze, következésképpen nem kizárólag történelem-népszerűsítő szövegekről van szó. Bizonyos területeken rávilágítanak olyan visszasságokra, amelyeket az eddigi történetkutatás nem vett észre vagy másképpen értelmezett. Nem mellékes megemlíteni, hogy a kutatási eredmények közlése/ismertetése mellett egyes tanulmányokban metodológiai, illetve tágabban vett módszertani kérdésekről is szó esik, ami ebben a tekintetben külön növeli szakmai értéküket.

A kötetben közzétett tanulmányok – kisebb terjedelemben – a *Korunk* 2010. áprilisi számában jelentek meg először. Az újraközlés célja – Kovács Kiss Gyöngy szavaival – az volt, hogy a kötet „a Korunk folyóirat stabil olvasóközönségénél szélesebb rétegekhez – a magyar és ezen belül az erdélyi történelem iránti határon innen és túl érdeklődőkhöz – is” eljusson.⁷ Tágabban értelmezve a kiadvány egy nagyobb vállalkozásnak a részét képezi, melynek célja a Kárpát-medencében élő magyarság történetének – „a maguk relevánsabb aspektusaival” való⁸ – szintetikus számbavétele a meglévő történettudományi eredmények alapján, ill. annak kritikai mérlegelésével.

A kötetben közölt tanulmányok közül az első Romsics Ignác a 20. századi politikai rendszerekről szóló írása, amely amellelt, hogy önmagában is igen jól strukturált és kiváló szintetizáló készséggel megírt, áttekintő elemzés, a kiadvány egészének szempontjából bevezető írásnak is megfelel, hiszen az általa elemzett politikai rendszerek és azok sajátosságai a 20. századi magyar társadalom-, gazdaság- és külpolitika viszonylatában is alapvetően meghatározó jelleggel bírnak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a szerzők tanulmányaiban az eltérő szempontok elemzése ellenére, a politikátörténet cezúráit is figyelembe véve (olykor annak megfelelően) határolják el egymástól a különböző korszakokat a 20. századon belül. Romsics Ignác Magyarország 1867 és a napjaink közötti történetét a politikai rendszerek milyensége szempontjából hét különálló korszakra osztja,

melynek következtében az 1867 és 1918 közötti dualista korszakot, a népköztársaságot (1918–19), a Tanácsköztársaságot (1919), a „király nélküli királyság” korszakát (1920–44), az 1945-től 49-ig tartó köztársaság időszakát, majd az ezt követő „népköztársaság” (1949–89) megnevezés alatt fennálló kommunista rendszert és a Harmadik Magyar Köztársaság (1989–) korszakát külön címszavak alatt tárgyalja. Elemzésében az adott politikai rendszerek jellegét igyekszik áttekinteni, illetve besorolni a demokratikus, az autoriter vagy a totalitárius rendszerek fogalmi körébe. A tanulmányban a rendszerváltást/rendszerváltozást követően kialakult demokratikus intézményrendszer, illetve az állam hatalmi struktúrája bemutatásának a szerző nagyobb teret szentel, részletesebben elmélyedve a párttörténet és a hatalmi dinamika nem kizárólag tényyszerű leírásába, hanem az események okozati elemzésébe is.

Gyáni Gábor tanulmányának első részében Ránki Györgyöt idézi, akinek megállapítása szerint „az állam és a társadalom hagyományos elválasztását a két világháború közötti fejlődés végleg a múltnak adta át”.⁹ Ennek megfelelően Gyáni a magyar társadalomtörténet 20. századi elemzésekor nagy hangsúlyt fektet a magyar állam nemzetközi státusának, belpolitikai szempontból pedig társadalom- és gazdaságpolitikájának az elemzésére, ugyanakkor tárgyalja a 20. századi politikátörténet szintjén bekövetkező törések hosszú távú társadalmi hatását (például a területi el- és visszacsatolások, amelyek közvetlenül meghatározták az ország demográfiai és etnikai összetételét, közvetve viszont az egész társadalmi modell kialakulásának tekintetében meghatározó befolyással bírtak). Mindazonáltal a szerző nem a szerves és szervetlen társadalomfejlődés kategóriáival operál, ugyanis úgy véli, hogy „nem létezik [...] sterilen szerves, mint ahogy nem ismert abszolút szervetlen fejlődés sem”,¹⁰ következésképpen a jórészt organikusnak tekinthető folyamatok és a túlnyomórészt külső okok következtében bizonyos irányba terelt társadalomfejlődést együttesen, egymástól élesen el nem választva tárgyalja. A 20. századi magyar társadalomfejlődés fragmentáltságának a közelebbi vizsgálata érdekében a tanulmány következő nagyobb lélegzetű gondolatmenetét a 20. századi elit társadalmi

helyzetének, „attribútumainak” és államil való viszonyának a különböző korszakokra kiterjedő elemzése képezi. Talán nem meglepő az a következtetés, hogy az igazi cezurát ebből a szempontból is 1945, illetve az ezt követő események jelentik, olyannyira, hogy a szerző szerint a második világháború után már nem beszélhetünk elitről, hiszen „az elit terminus [...] kizárólag a demokratikusan választott, ilyen alapon kiválogatott (és cseleltetett) vezető csoport léte utal, ebben a tényben rejlik hatalmi szuverenitásának a legitimitációja”.¹¹ A 20. század végén bekövetkezett rendszerváltás és a demokráciához való visszatérés (?) következtében az elit mint olyan újraképződött, de „a 20. század végi magyar társadalom sem maradéktalanul nyugatias képződmény”,¹² ami elsősorban a hatalom és a társadalom egyes rétegei közötti kapcsolatban, illetve jellegében jut kifejezésre elsősorban.

Tomka Béla, abból a gazdaságtörténeti és közgazdasági irodalomban általánosan elismert tételből kiindulva, mely szerint az összgazdasági fejlődés elsődleges megjelenési formája a gazdasági növekedés, tanulmányában ezt igyekszik növekedési szakaszokra bontva vizsgálni. Magyarország „hosszú 20. százada” a szerző szerint ebből a szempontból lebontható az 1867-től 1914-ig terjedő időszakra, az 1914 és 48 közötti periódusra, az 1948-tól a rendszerváltásig terjedő sajátos jegyeket magán viselő korszakra és a rendszerváltás utáni periódusra, melynek befejezettsége kérdéses, ugyanis még nem egészen világos, hogy a 2008-as gazdasági válság gazdaságtörténeti szempontból korszakhatárnak minősíthető-e, avagy nem. A tanulmány első részében a szerző különböző gazdasági mutatókat igénybe véve feltérképezi a meghatározott korszakok gazdasági növekedésének ütemét. A fejlődés dinamikájának okairól, illetve az ezt leginkább befolyásoló tényezőkről részletesebben a tanulmány második részében olvashatunk, melyben a technológiai fejlesztés, a tőketípusok és az intézményrendszer 20. századi viszonyairól kapunk átfogó képet. „A gazdasági növekedés – különösen hosszú távon – szoros összefüggést mutat a fogyasztás színvonalának alakulásával”,¹³ így ennek elemzése a gazdasági dinamika feltérképezésének egy másik lehetséges, ugyanakkor járható útja.¹⁴ Ennek bemutatása képezi a tanul-

mány harmadik részét. A tanulmány kiemelendő értéke, hogy a statisztikai adatokra támaszkodó kvalitatív jellegű megállapítások mellett a gazdasági növekedés és a magyarországi fogyasztás mértékét a nyugat-európai átlaggal, a Kelet-Európában tapasztaltakkal, illetve Ausztria szintjével hasonlítja össze, így az egyes gazdasági periódusok teljesítményének értékelésére is képes. Az így kapott kép több esetben nem egyezik meg a magyar historiográfiában toposzszerűen berögzült és minduntalan visszatérő motívumokkal.

A magyar külpolitika 20. századi irányvonalainak a tárgyalását Pritz Pál tanulmányában a 19–20. század fordulójának éveitől kezdi annak a (meggyőző) kutatási hipotézisnek a következtében, mely szerint a századforduló időszakában körvonalazódott egy olyan politikai elitgeneráció, melynek a dualizmus rendszere, pontosabban az általa meghatározott politikai mozgáster már nem felelt meg, így „annak átépítésén (értsd: tönkretételén) munkálkodott”,¹⁵ nem véve figyelembe azt, hogy a korszak gazdasági és politikai sikereit „nem csekély mértékben éppen a dualizmusban rejlő előnyök kiaknázása érlelte meg”.¹⁶ A 20. századi magyar politikák eredményességének és sikerességének a megítélésekor a szerző a nemzeti érdekek megfelelő tartalmi meghatározását¹⁷ és azok képviselőit, a politikai apparátus kompetenciáját és a nemzetközi körülmények által megszabott vagy behatárolt mozgásteret veszi alapul. Ezeknek a kritériumoknak a fényében a dualizmus korszakát jellemző (kül)politika pozitív megvilágításba kerül még akkor is, ha 1914-ben a világháború kirobbantásában vállalt meghatározó szerep nem volt nemzeti érdek, ugyanis „azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani”.¹⁸ Az 1918-ban deklarált „népköztársaság” megítélésekor ugyancsak figyelembe kell venni az aktuális belpolitikai és nemzetközi viszonyokat, így annak ellenére, hogy Károlyi Mihály helyzetfelismerése nem volt maradéktalanul helyes, az ország fegyveres védelmének elmulasztásáért való utólagos megrovás vagy elmarasztalás a körülmények hiányos vagy szelektív számbavételére utal. Ezzel szemben viszont a Tanácsköztársaság időszakában elért katonai sikerek nem a nemzeti integritás, hanem a szocialista világforradalom je-

gyében születtek. A Horthy-korszak külpolitikájának egészére a trianoni béke nyomja rá a bélyegét, melynek következtében Magyarország külpolitikájának két évtizedét az ellentmondásosság jellemzi, ugyanis a politikai elit (legalábbis a retorika szintjén) a „Szent István-i határok” visszaállítását tűzte ki céljául, miközben tudatában volt annak, hogy saját erejéből ennek megvalósítására korántsem képes. A két tétel közötti paradoxon feloldását jelentette a párizsi békeszerződéssel elégedetlen (revizionista) hatalmakhoz való közeledés, melynek végkifejlete katasztrofális: a második világháborúba való belesodródás volt.¹⁹ A háborús szereplés következtében, 1945-ben Magyarország nemzetközi státusában és jövőbeli kilátásai tekintetében gyökeres változások következtek be, melyek a magyar külpolitikát illetően oda vezettek, hogy „[a] külügyminisztérium szerepe már 1947 ősze óta merőben formális, feladata a kommunista párt által közvetített, valójában Moszkvában meghatározott lépések végrehajtása [volt]. A változás később »csupán« annyi [lett], hogy a hetvenes-nyolcvanas években a Szovjetunió közvetlen szerepe” elhalványodott.²⁰ A kommunista rezsim utolsó évtizedeiben tapasztalható külpolitikai liberalizáció/önállósodás a rendszerváltással teljesedett ki. A magyar külpolitika közel fél évszázados Európából való kiszakítottágát követően három pilléren látszik nyugodni: a nyugati országokkal való kapcsolat újjáélesztése, a szomszédos államokkal való jó kapcsolat kiépítése, illetve a határon túli magyarság érdekeinek a védelme.

Szarka László a magyar kisebbségek kelet-közép-európai nemzetállamok keretében leélt közel száz évének konzekvenciáit foglalja össze tanulmányában. A szerző szerint az 1918/20 után Romániába, Csehszlovákiába és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba került magyar közösségek és a magyarországi társadalom közötti nemzeti szétfejlődés folyamata igen hamar beindult, így ennek látványos jelei (a hivatalos diskurzus és az értelmiségi narratíva tekintetében is) megmutatkoztak már a két világháború közötti periódusban. A Horthy-korszakot meghatározó magyar politikai elit állandó céljai között szerepelt, hogy a kisebbségi magyarság nagy számát befogadó országokkal bilaterális szerződéseket

kössön, miközben a kormány egyik jellemző vonása a többé-kevésbé nyílt revíziós törekvések hangoztatása volt. Ezzel a törekvessel szemben a „befogadó” államok nemhogy a revízióról, hanem a határok korrekciójáról sem akartak hallani, és lévén, hogy – Csehszlovákia kivételével – nemzetállamoknak definiálták magukat, a kisebbségi jogok szélesítése helyett a nemzetépítés programját tűzték napirendre, ami a diaszpóra számára asszimilációs programot jelentett. A kisebbségi magyar értelmiségi elit narratívájában (az egész 20. századot tekintve) három megközelítés ragadható meg az aktuális léthelyzetre és a kisebbségi magyarság jövőjére vonatkozóan, melyek közül egyedül csak egy az, amely több ponton is érintkezik a két világháború közötti hivatalos (és nem hivatalos) Budapesttől propagált diskurzussal.²¹ Ennek a párhuzamos diskurzusnak az eredményeként a kisebbségi magyarság 20. századi történetének egyik meghatározóját az identitás- és lojalitásválság, illetve a különböző magatartásminták közötti dilemma képezte, amely a két világháború közötti periódusban és a második világháborút követő konfliktusos, átmeneti években volt a leginkább jellemző. Mindazonáltal ez a fejlődési tendencia a kisebbségi és az anyaországi magyarság számára is látványossá az első bécsi döntést követő észak-erdélyi revízió következtében vált. A második világháborút követően kiépült/kiépített kelet-közép-európai szocialista rendszerek ugyancsak nem járultak hozzá a térségben uralkodó nemzeti problémák megoldásához, és a „kisebbségi magyarsággal való kapcsolat-tartás 1968–1983 közti megtúrt státusza sem volt igazán alkalmas arra, hogy akárcsak a magyar külpolitikában érdemi változások történhettek volna”.²² 1947 és 1953 között a nemzetiségi kérdés „megoldására” a Szovjetunió példája nyomán a proletár internacionalizmus ideológiai receptjét adaptálták, melyhez képest változást a 20. pártkongresszus, illetve az 1956-os forradalom és annak hosszú távú következménye hozott, de a rendszer adta felügyelt és korlátozott mozgástér szűk jellegét mutatja, hogy az 1968 utáni periódusban a kisebbségi magyarságot érő sérelmekkel szemben a Kádár-adminisztráció érdemi lépések megtételére egyetlen alkalommal sem szánta el magát. Az összmagyar nemzet